

ШТЕРНБЕРГ Я.І.
ПАДЯК В.І.

НЕВІДОМА РУКОПИСНА СПАДЩИНА А.КРАЛИЦЬКОГО В АРХІВАХ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА УГОРЩИНИ

Пошук та вивчення рукописів А.Кралицького – важлива сходинка у висвітленні творчого шляху митця. На жаль, доля не була милосердною до його духовної спадщини – архів зник, здається, одразу після смерті письменника. Щоправда, з часом дослідникам вдалося відшукати сліди кількох його праць, але на фоні друкованої спадщини (понад 400 публікацій) вони є лише мізерною часткою творчого доробку, а саме: сторінка з римованим текстом “Пам’ятнос” [1], рукописний збірник 1851 року [2], фольклорні записи пісень [3] та кільканадцять листів різних кореспондентів до А.Кралицького [4, с.61–62]. Ось, здається, і всі відомі до останнього часу рукописи одного з найбільш виразних, за словами Франтішка Тіхого, прозаїків Закарпаття минулого століття.

Відсутність рукописів унеможлиблює порівняльний аналіз авторського тексту з друкованим варіантом, не дає змоги відповісти на питання впливу мовної орієнтації того чи іншого видавництва чи видання (газети, журналу) на мовну редакцію рукопису, втручання у авторський оригінал редакторів часописів (скорочення, локальна заміна лексичних засобів, доповнення тощо).

Про те, що не завжди редакторська правка подобалась авторам, переконливо свідчить покрайній запис самого А.Кралицького на 10-му номері віденського “Отечественного сборника” за 1862 рік, в якому вміщено закінчення повісті “Федор Петрюк”: “Редактор Вестника Юлій Вислободский...исказил совсем мою правопись на лад галицко-польский...”.

Зазначимо, що “Отечественный сборник” – це літературний додаток до “Вестника для русинов...”.

За умов некодифікованості української літературної мови та у стані орієнтації певних кіл суспільства на російську літературну мову, якою досконало не володіли, мовна ситуація під Карпатами була вкрай

* Цей примірник зберігається у відділі рукописів та стародруків бібліотеки Ужгородського університету.

важливою. Об’єктивно оцінюючи це становище, Анатолій Кралицький з приводу “Вестника для русинов...” зазначає: “Понятно, что при тогдашних обстоятельствах каков мог быть “Вестник” относительно языка, слога и внутреннего содержания. То была мешанина, без определенной грамматики, по разным галицким, угорским и буковинским наречиям и поднаречиям. Писал всяк, как умел и мог, ибо образца никакого не было, русской газеты из России никогда не видали, нас русскому письменному языку никто не учил...” [5].

Втрата архіву А.Кралицького значно збіднює загальну картину літературного руху: розшукані ним, але не описані документи, рукописні свідчення, першодруки, багатюща (не тільки за обсягом, але і за іменами кореспондентів) епістолярна спадщина його сучасників... Не кажучи вже про те, що в архіві А.Кралицького, без сумніву, знаходились неопубліковані художні твори або незавершені праці. Вони б суттєво доповнили наші уявлення про творчий потенціал письменника, вченого, перекладача, етнографа, журналіста, фотомайстра, громадського та церковного діяча.

У нашій розвідці ставимо собі за мету коротко ознайомити науковців із останніми знахідками рукописів мукачівського ченця в архівах України, Росії та Угорщини. Більш глибокий опис цих матеріалів, а також їх публікацію плануємо здійснити ближчим часом.

Розвідка підготовлена за результатами знахідок різних часів. Чільне місце в ній посідає аналіз рукописного збірника “Народное чтение”, започаткований спільно із ним покійним доктором історичних наук професором Ужгородського університету Я.І.Штернбергом. У свій час проміжні результати цього дослідження та наукове обґрунтування знахідки ми вважали оголошувати завчасно [6]. Сьогодні ж, введені в науковий обіг, вони стануть ще одною гарною згадкою про науковця Я.І.Штернберга (1924–1992).

До числа віднайдених рукописів А.Кралицького належать збірник “Народное чтение”, зошит з фотоспрани “Фотографія”, а також мемуари “Из воспоминаний 50-х годов Уггоруруса”. Крім того, науково доведено, що в рукописному збірнику “Народное чтение” щонайменше два тексти належать перу самого укладача. Маємо на увазі невідоме оповідання “Мойсей” та етнографічне дослідження “Русские на Лаборце”. Певні орієнтири в подальшому вивченні життєвого та творчого шляху письменника-будителя окреслюють новознайдени листи А.Кралицького. Нижче подаємо коротку інформацію про названі рукописи, окрім трактату “Фотографія”, який (разом із дослідженням про нього) вже опублікований [7].

Рукописний збірник "Народное чтение"

Підготовлений до друку рукописний збірник, на обгортці якого почерком укладача є запис "Народное чтение", а дещо нижче "составил Анатолій Кралицький", виявлений угорським славістом Естер Ойтозі в греко-католицькій парохії міста Шаторальяуйгей (Земплінський комітат) і переданий на збереження до греко-католицької богословської академії в м.Ніредьгаза (Угорщина). Пані Естер Ойтозі тоді ж люб'язно дозволила нам опрацювати цю знахідку.

Факсимільне видання рукописного зошиту занадто дороге; нам вдалось видати розгорнутий бібліографічний опис цього документу [4, позиції № 403/01–403/39].

Рукопис з ознаками завершеності має обсяг 177 сторінок і містить 39 творів різних літератур, переважна більшість яких подаються тут без вказівки на авторів, анонімно.

Наскрізною ідеєю збірника є ідея слов'янського єднання в краєвих традиціях Яна Колара. Вже з першої сторінки звучить заклик: "Словени, чехи, словаки, всем нам Слава мати мила..." невідомого, за мовою, здається, словацького чи русинського, автора. Спільність слов'янського кореня, славіти традиції вдало підкреслюються у вірші О.Хом'якова "Киев" та словацькій народній пісні із збірника Я.Колара "Narodne spievanki" "Нітра, мила Нітра" в перекладі місцевого автора, ймовірно, В.Поповича. Історико-патріотичне забарвлення ця ідея отримує завдяки творам "Речь Епископа Георгия Кониского, говоренная им Польскому Королю Станиславу Августу Понятовскому, в зашищении благочестивых 1765 года" та "Завещание великого князя Владимира своим сыновьям". Вірш-послання О.Духновича "В записник чеха Б.Н." віддзеркалює дружні стосунки двох літераторів – автора вірша та чеха Богдана Носека [6]:

Одна наша родима мати,
И я, и ты Славы сын.

Культурно-національне відродження слов'янства як приклад певних історичних реалій відбито у анонівному нарисі "Юрий Венелин (Гуца)", де йдеться про роль вихідця із Закарпаття у справі національного відродження Болгарії, а також у вірші болгарського поета Георгія Пешакова "Ода на смерть Венелина".

Головна ідея інколи послаблюється завдяки введенню до змісту збірника творів просвітницького характеру – спогадів мандрівника до Індії та Китаю, спостережень за погодою, порад газдам по садівництву

тощо. Але в кінці збірника вона посилюється завдяки відвертості змісту вірша О.Пушкіна "Клеветникам России".

Загальний аналіз збірника не викликає сумнівів у тому, що перед нами унікальне явище в культурному житті краю, результат висококваліфікованої досконалої праці. А.Кралицький засвідчує цим збірником, що є на той час (1866–1867 рр.) одним з найсерйозніших представників нової просвітницької хвилі на Закарпатті.

Безумовно, безпосереднього впливу на розвиток культурного життя в краї цей збірник не мав. Разом з тим він являє собою чималий інтерес для дослідників як документальне свідчення своєї епохи.

Збірник буквально просякнутий настроями Першого слов'янського з'їзду, що відбувся у Москві в травні 1867 року. Відомо, що з 1865 року А.Кралицький приділявся до праці по підготовці експонатів для Московської етнографічної виставки, яка відкрилась в Москві у дні роботи з'їзду. На прохання оргкомітету виставки він підготував серію фотографічних знімків жителів околиці Мукачєва та Марамороського округу в народному вбранні.

Сьогодні, на хвилі національних рухів у Центральній та Східній Європі, центробіжні сили, не вдаючись до об'єктивного аналізу історичного минулого, схильні відкинути цю спадщину в цілому як таку, що провокувала себе у зв'язках із Москвою. Правда ж у тому, що ідея слов'янської єдності, яка йшла не тільки зі Сходу на Захід, але й, знайшовши взаємність, із Заходу на Схід, сколихнула слов'янські народи, надала віри та надії на відродження, зміцнила культурно-національні рухи цих народів, сформувавши нову генерацію інтелігенції.

Рукопис "Народного чтения" А.Кралицького – це яскраве свідчення того, що ці процеси, якими б суперечливими вони не були, не оминули Закарпаття та дали добрі сходи.

Документи, якими володіють дослідники, поки що не дають відповіді на питання: чому в свій час збірник не був виданий. Адже два роки по тому Общество св.В.Великого під цією ж назвою – "Народное чтение" – видало дві книжечки: менш політизовані, менш декларовані, більш заглиблені у проблеми простої людини, хоча і більш утопічні.

Перший випуск [8] складала повість А.Кралицького (псевдонім "Аскольд") "Пиявица" та переклад "із німецького соч. Шмидта" оповідання "Иванов жук", підписаний тут криптонімом "М.Г." (можливо, Микола Гомічков).

Другий випуск [9] містив тільки один твір – повість А.Кралицького "Иван". Це перелицьований роману "Улі – наймит" ("Улі – батрак") швейцарського німецького письменника Ієремії Готгельфа (Готгельфа).

Невідоме оповідання "Мойсей"

Дев'ять сторінок в рукописному збірнику "Народное чтение" відведено під оповідання "Мойсей", яке подається без вказівки на автора та дати його написання (орієнтовно не пізніше кінця 1866-го року).

Твір невідомий навіть фахівцям. Іншої спроби видати оповідання А.Крालицький не зробив. Вперше воно опубліковане нами у 1994 році [10]. Дещо раніше видана наукова розвідка з цього питання [11].

Немає сумніву, що твір належить перу А.Крालицького. Стиль, лексика, ідейна спрямованість – все свідчить про це.

Оповідання "Мойсей" ідейно примикає до циклу ранішніх романтичних творів письменника.

Наведемо також кілька лексичних доказів.

Оповідання починається зі слів "Солнце клонилось к западу, когда над Хорив-горюю стали собираться тучи, носящие в своих недрах грома и молнии. Оркан начал бушевать, грома трескати и вся природа приходила в ужас" (виділення наше – В.П.). Конструкція "грома трескати" в дещо зміненому вигляді зустрічається також в оповіданні "Прометей" (1868 р.): "в утробе ее гремело и трескало". Порівняйте таке: "Оркан начал бушевать..." ("Мойсей") та "Оркан...стал дуть страшно" ("Прометей"). А конструкцію "солнце клонилось к западу" також в дещо зміненому вигляді вжито в дачині оповідання "Пиявица" (1869 р.): "Солнце клонится уже к западу и чуть-чуть за горы не скрылось".

Постать Мойсея багато століть вже цікавить майстрів пензля і слова (Мікеланджело, Імре Мадач, Іван Франко, М.Горький). Хочеться зазначити при цьому таку особливість: звернення до образу Мойсея, тобто людини, яка всю себе віддає служінню людям, викликається складним, суперечливим характером епохи, в яку існує художник, – на зламі суспільно-політичних формацій, під час революцій, визвольних рухів, духовного відродження націй.

Процеси культурно-національного відродження на Закарпатті в середині ХІХ ст. (точніше 1850–1872 рр.) стали своєрідним поштовхом для молодого місцевого митця – романтика Анатолія Крालицького у його роботі над образом Мойсея.

Цей образ – ключовий у його художніх творах ранішнього періоду. Трансформований у захисника рідної землі, ратника, визволителя, образ проходить через кілька романтичних оповідань: він – князь Ла-

¹ Оркан – ураган (турецьк.)

борець та українець ("Князь Лаборець"); він – опришок Сава ("Федор Петрюк").

Ідеєю прислужитися рідній землі просякнута і публіцистична спадщина А.Крालицького ранішнього періоду. Зі сторінок львівського "Слова" він виступає із яскравими закликами у справі культурно-національного відродження (1861, № 89), проти мадяризації русинів (1862, № 3), із закликом до русинської молоді (1862, № 64), про необхідність заснування на Підкарпатській Русі своєї літературної спілки (1861, № 36), свого літературного друкованого органу – "Календаря" (1861, № 52) тощо.

Але повернімося до сюжету оповідання "Мойсей". В основі його перша, друга та третя глави "Другої книги Мойсеєвої" з Біблії. У центрі уваги не все життя Мойсея, а лише один епізод, коли той пас вівці у теста свого Іофора та зайшов з ними під час зливи на святу Хорів-гору, де і зустрівся вперше з Господом.

Анатолій Крालицький не відходить від біблійного сюжету. Водночас між Біблією та художньою інтерпретацією є суттєві розходження. Якщо біблійний герой довго не наважується виконати волю Господа – вивести з Єгипту синів ізраїлевих, – то Мойсей Крालицького – це справжній борець. Ще до зустрічі з Господом у ньому визріло бажання прислужитися своєму народові, тому зустріч – лише зовнішній поштовх до дій. А самовільний прихід із отарою овець на святу гору – це своєрідний бунт Мойсея проти Господа, який, як здається Мойсею, занадто довго спостерігає за муками законно покараного свого народу.

Невідомий рукопис "Русские на Лаборце"

Не менш цікавою знахідкою можна вважати етнографічне дослідження А.Крालицького "Русские на Лаборце", яке теж знаходимо в рукописному збірнику "Народное чтение". Як уже згадувалось вище, нарис поданий без вказівки на автора. Авторство А.Кралацького доведено на підставі порівняльного аналізу цього твору з нарисом А.Кралацького "Русины Лаборские в Угорщине", відрукованим 1865 року у Львові [12].

Особливість даного рукопису в тому, що він є вторинним по відношенню до друкованого тексту. Спочатку А.Кралацький підготував дослідження з життя русинів Лабірського округу та надіслав його у Львів до редакції "Наукового збірника". Після публікації дослідження в "Науковом збірнике" А. Кралацький, взявши за основу друкований текст, частково скоротив його, вточив деякі місця в тексті, зробив виправлення, відмовившись від тієї правки тексту, яка була зроблена редакцією галицького видання.

Рукопис для дослідників творчості А.Крालицького являє унікальну можливість спостерігати за творчим процесом митця. Разом з тим він є додатковим джерелом по вивченню життя русинів Лабрищини, адже містить в собі інформацію, якої немає в основному (друкованому) тексті. Для ілюстрації наведено один абзац.

Друкований текст: "Округ Лаборский, прозванныйся тако от зде начинающей реки того же имени, числит в себе 32 сел, 22 церквей, 1 монастырь, 15 мирских священников, 4 монахов и 9370 душ русского народа".

Рукопис: "Округ Лаборский, прозванныйся тако от зде начинающей реки того же имени (получивший это название от русского князя Лаборца, жившаго в Ужгороде, а повешенного по велению Арпада, вождя мадыарскаго, на берегах этой же реки) числит в себе 32 селения, в коих есть 22 церкви, 1 монастырь и 9430 душ русского народа".

У цьому прикладі звертає на себе увагу не тільки додаткова історична довідка, але й те, що місто Унгвар (як і в його ж оповіданні "Князь Лаборець") названо слов'янським коренем – Ужгород. Це один з перших випадків вжитку цієї форми, який красномовно свідчить, що саме Кралицький був ініціатором укорінення цієї назви. Крім того, А.Кралицький вточнює кількість населення в окрузі – 9430 чоловік (душ).

Невідомий рукопис "Из воспоминаний 50-х годов Угрорусса"

Важливим джерелом вивчення історії Закарпаття 50-х років XIX століття стане знайдений в Києві рукопис мемуарів "Из воспоминаний 50-х годов Угрорусса", який зберігається в ЦНБ НАН України. Це 12 сторінок тексту. Під текстом є власний підпис А.Кралицького та примітки про місце і час написання твору: "Бобовища, ноябрь 1884".

Разом з мемуарами в одній папці знаходились два листи 1883–1884 рр. А.Кралицького до Т.Д.Флоринського – тоді магістра слов'янської філології, доцента Київського університету. Відомо, що на протязі 1882–1883 рр. Т.Д.Флоринський двічі подорожував з науковою метою по слов'янських землях, відвідав Болгарію, Сербію, Хорватію, Моравію, Галичину та Закарпаття, де і зміг, ймовірно, познайомитись із А.Кралицьким.

Зміст листів не тільки проливає світло на історію виникнення мемуарів, з цього джерела довідуємось про творчі зв'язки мукачівського літератора з А.Будиловичем, М.П.Задецьким та Т.Д.Флоринським, посередництвом яких А.Кралицький регулярно отримував видання Київського слов'янського товариства, насамперед вісник "Славянский Ежегодник" та, ймовірно, журнал "Киевлянин".

Прилучаючись до співпраці з Київським слов'янським товариством, А.Кралицький (вірогідно, за пропозицією Т.Д.Флоринського – відповідального редактора "Славянского Ежегодника") підготував у це видання на 1885 рік (до сьомого випуску) мемуари "Из воспоминаний 50-х годов Угрорусса", а також сповістив, що сідає за написання другої частини – "Воспоминаний из 60-х годов." Він також запропонував перекласти велике дослідження (55 сторінок) з історії Мукачівської єпархії [13].

На жаль, видання "Славянского Ежегодника" припинилось, тому мемуари А.Кралицького в ньому не з'явилися. У 1888 році він опублікував їх в скороченні під криптонімом "И.В." в ужгородському журналі "Листок" [14]. А наступного року в тому ж виданні побачили світ його спогади про події 60-х років XIX століття [15].

Рукопис "Из воспоминаний 50-х годов Угрорусса" за обсягом значно більший друкованого варіанту "Воспоминание". Він написаний російською мовою і охоплює події, починаючи з весни 1848 року, коли угорська влада Л.Ковштура не змогла протистояти російській армії. Спогади сучасника тих подій торкаються багатьох ланок тогочасного суспільного життя; серед персоналії охарактеризовані, наприклад, О.Духнович, І.Раковський, О.Павлович, протоієрей Войтковський, Андрій Радлинський, Андрій Балудянський, Микола Нодь, Петро Янович, Олександр Гомічков та інші.

Обсяг нашої доповіді не дозволяє більш детально передати зміст спогадів, тому процитуємо лише два фрагменти, які торкаються особи О.Духновича. А.Кралицький був його учнем, одиодумцем, тому міг спостерігати за ним у буденному житті. Даючи високу оцінку життєвому подвигу О.Духновича, він між тим не оминув і слабких сторін його творчого внеску. Цінні в цьому відношенні зауваження з приводу навчального матеріалу "Букваря":

1. "В дидактическом отношении он не ответил цели, ибо состоял по большей части из стишков в роде:

Мамко, мамко, куп ми книжку,
Тинту, папърь и табличку,
Бо я пойду до школы,
Учится по воли.

Содержанию таких стихов дети научились по звуку и простоте излагаемого, мимо того, чтобы сам процесс чтения усвоили себе".

2. "Это был на самом деле человек неутомим, трудолюбив, и бескорыстен. Иждивляя скромное свое крылошанское жалованье (600–700 гульд.) на печатание книжек, он почти терпел нужду, благо что не было у него убогих сродников, а сам немного требовал. Самый большой

Ихис его был, что держал на аренде под Кальварией малый огородец, где садил фиалки и прививал розы. Зимой вечерами собирал он вокруг себя молодых пражеских священников и мирян, читал им свои стихи и заохочивал к изучению русского языка и словесности, словно был в тесном круге апостолом русской пробудившейся народности".

Епістолярна спадщина А.Крालицького збільшилась завдяки новим знахідкам в архівах Москви, Києва та Львова. Окрім згадуваних листів до Т.Д.Флоринського слід згадати також його листи до Н.О.Попова [4, позиц. 409], М.М.Страхова [4, позиц. 412], М.Ф.Расвського [4, позиц. 408], В.М.Шашкевича [4, позиц. 400]. Потребують додаткового вивчення зв'язки А.Кралацького з чеськими та словацькими літераторами, зокрема, листування з професором Самуелем Ормісом та Францішком Езберовим. Листи до російського філолога академіка І.І.Срезневського опубліковані [16].

Вже той факт, що по архівах та рукописних відділах бібліотек різних країн останнім часом виявлено кілька рукописів А.Кралацького (понад 300 сторінок), подає надію на існування прихованих від ока дослідників інших матеріалів зі спадщини літератора-ченця. З приводу чого завершимо статтю банальним: пошук триває.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tichý Fr. Anatolij Kralickýj. Príspevek k studiu jeho života a díla // *Carpatica*. – Praha, 1936. – S. 353–371.
2. Детальніше див.: Репертуарний збірник: Вип. 4. А.Ф.Кралацький: 150 років з дня народження. – Пряшів, 1984. – С. 6–7.
3. Збірник Анатолія Кралацького: Фольклорні записи: Фрагменти // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1983. – Т. II. – С. 233–238.
4. В.Падак, Л.Гльменко. О.Анатолій Кралацький: Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
5. А.Кралацький. Из воспоминаний 50-х годов Уггоруруса // ЦНБ АН України. – Відділ рукописів. – III, № 19433 додаток.
6. Частково висновки були опубліковані: Штернберг Я., Падак В. Невідомі матеріали про творчість О.Духновича // *Дукля*. – Пряшів, 1988. – № 2. – С. 38–44.
7. В.Падак. Невідомий фотограф Анатолій Кралацький // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1992. – Т. 18. – С. 199–209.
8. Народное чтение. – Ужгород, 1869. – Вып. I. – 65 с.
9. Народное чтение. – Ужгород, 1869. – Вып. II. – 191 с.

10. А.Кралацький. Мойсей. Библическое повествование // Публикатори Я.Штернберг, В.Падак // *Карпатський край*. – 1994. – № 3–4. – С. 46.

11. В.Падак. Закарпатський Мойсей // *Новини Закарпаття*. – 1991. – 5 берез. – С. 6.

12. А.Кралацький. Русини Лаборские в Угоршине // *Науковий збірник, надаваний літературним обществом Галицько-руської Матиці*. – Львов, 1865. – Вып. 2. – С. 103–111.

13. Ця брошура була видана латинською мовою під назвою "Brevia historica potitia diocesis Munkacsiensis" (Короткі історичні замітки про Мукачівську єпархію) ще до 1884 року. Ніякої інформації про цю працю не маємо.

14. И.В. Воспоминание // *Листок*. – 1888. – № 14.

15. И.Васильевич. Воспоминание // *Листок*. – 1889. – №№ 18, 21, 24.

16. Падак В.І. "Мукачівський псалтир" в оцінці вчених славістів другої половини XIX ст. // *Carpatica – Карпатика*. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн центральної і південно-східної Європи. – Ужгород, 1993. – Вып. 2. – С. 152–162.

Мазурок О.С.

ЧИ Й СПРАВДІ УСЕ ТАК ПРОСТО?

(З приводу передмови В.Довгея до другого видання книги П.Стерча "Карпато-Українська держава", Львів, 1994, стор. IX.)

В часи національного відродження завжди зростає інтерес народу до свого минулого. Саме такий період переживає сьогодні Україна. Цим зумовлюється й поява великої кількості наукових досліджень, художніх творів на історичну тематику. До наукового обігу вводяться цілі пласти досі невідомих архівних документів і матеріалів, по-новому оцінюється історичне минуле України. Це стосується й історії західно-українських земель, зокрема Закарпаття, яке тривалий час перебувало під владою іноземних держав.

Проте, як не прикро, в останній час нерідко трапляються випадки, коли під виглядом нових трактувань історичного минулого Закарпаття читачам подаються недостовірні факти, які не мають нічого спільного з історичною правдою. Це – тема для широкої розмови. В даному ж випадку ми маємо на увазі "Передмову" до другого видання праці